

Иккинчи Жахон Урушида Ўзбек Халқининг Матонати

Абдулақимова Дилжаҳон¹

Дунёда чуқур ўзгаришлар содир бўлаётган ҳозирги даврда Ер юзи-нинг турли нуқталарида миллатлараро низоларни келтириб чиқарувчи зиддиятлар сақланиб қолмоқда. Ушбу зиддиятларни бартараф қилиш, уларнинг олдини олиш кишилиқ жамияти тарихий-тадрижий ривожла-пишини таъминлашнинг муҳим шарт бўлиб қолмоқда. Бу амалдаги миллий сиёсат моделларининг моҳияти, уларнинг мафкуравий асослар-ни илмий-қиёсий ўрганишни долзарб қилиб қўймоқда.

Миллатлараро муносабатларнинг ижтимоий барқарорлик ва ривожланишга кенг таъсир ўтказа бошлаши глобал, минтакавий ва ҳудудий геосиёсатда этник омил ролининг ошишига олиб келди. “Бу ҳол, давлатнинг ва минтақанинг хавфсизлигига таҳдид солиши мумкин бўлган этник ва миллатлараро можаролар келиб чиққудек бўлса, уларнинг олдини олиш мақсадида мазкур жараёнларни мунтазам равишда ижтимоий таҳдил этиб боришни зарур қилиб қўяди”². Ўзбекистон аҳолиси кўпмиллатлилигининг ўсиши узоқ тарихга эга бўлиб, бу жараённи асосан тўрт³ даврга бўлиш мумкин.

Биринчи давр чоризм истилосигача бўлган асрларни ўз ичига қамраб олади. Кўпмиллатлик у асрларда секин-аста ташкил топган.

Маълумки, Ўрта Осиёни забт этган Искандар Зулқарнайнинг сафдан чиққан минглаб жангчилари Ўрта Осиёнинг қулай иқлими ва шароитларини кўриб, шу ерда ўтроқ бўлиб қолиб кетган. Юртимизнинг кўпмиллатлилиги айниқса Буюк ипак йўлининг аҳамияти ошиши билан янада ўсди. Шарқ билан ғарбнинг мунтазам алоқаларини таъмин этишга минглаб кишилар ўз ҳаётларини бағишладилар.

Ўзбекистон аҳолисининг кўпмиллатлилиги ўсишининг *иккинчи тарихий палласи* Ўрта Осиёнинг Россия томонидан босиб олиниши жараёни ва мустамлакачилик йиллари билан боғлиқдир. Истило натижасида юртимиз дунёда худуди энг катта ва аҳолиси энг кўп миллатли давлатнинг бир қисмига айланди. Элимизга бойиш, енгил ҳаёт кечириш, янги ерларда ўзига хусусий мулк орттириш тарафдорлари минг-минглаб кела бошладилар. Натижада Ўзбекистоннинг кўпмиллатлилик даражаси кескин ўзгара бошлади. 1897 йилда Россия Империяси бўйича биринчи марта аҳоли рўйхати ўтказилди. Унинг йиққан маълумотларини синчиклаб ўрганиш шуни кўрсатадики, 1897 йилда Ўзбекистон худудидида етмиш турли миллатлар ва элатлар вакиллари истиқомат қилган эканлар, Юртимиз аҳолиси таркибидида турли миллатлар ва элатлар вакиллари сонининг ўсиб бориши жараёнининг *учинчи палласи* 1917 йил Октябрь тўнтариши ва ҳокимиятни болшевиклар босиб олгандан кейин бошланади. Навбатдаги аҳоли рўйхати 1959 йилда ўтказилди. Ўтган ўттиз уч йил (1926-1959) нихоятда хаяжонли воқеаларга тўла бўлди. Уларнинг орасида энг даҳшатлиси 1941-1945 йиллардаги уруш эди. Инсоният тарихида ҳеч бир урушда ҳеч бир давлат 1418 кун давом этган жангларда 27 миллион 343 минг жангчи, зобит ва фуқаросидан жудо бўлган эмас. Бу урушга Ўзбекистондан 1.433.230 киши сафарбар қилинган. Республика аҳолисининг умумий сони 6,5 миллион бўлган, шулардан болалар ва кексаларни чиқариб ташласак, бу рақам икки баравар қисқаради. Демак, 3,25 миллион яроқчилардан ярми аёллар - оналар эканлигини инобатга олсак, 1,6-1,7 миллион ҳарбий хизмат ёшидаги эркаклар қолади. Хулоса шундан иборатки, Ўзбекистон аҳолисининг деярли 22 фоизи, ҳарбий хизматга яроқчиларининг деярли 90 фоизи урушга ёки ишчи батальонларига кетган. Шулардан 263005 киши ҳалок бўлган, 32.670 киши бедарак йўқолган, 60452 киши ногирон бўлиб қайтган⁴. Бу уруш ана шундай аёвсиз қирғин бўлди.

Ўзбекистоннинг ўзида 1959 йилда ерли бўлмаган 104 миллат ва элат вакиллари, шу жумладан, 1926 йилгача Ўзбекистонда биронтаси ҳам бўлмаган чечинлар, абазинлар, тувалилар, бурятлар, чукчалар ва бошқалар аҳоли таркибидида пайдо бўлдилар.

Кўпмиллатлиликнинг ўсишида 1926-1959 йиллар Ўзбекистон тарихида асосий ўринни эгаллайди, десак ортиқча бўлмайди. Шу давр ичида Ўзбекистонда истиқомат қилувчи халқлар сони 91 дан 113 гача етди, ўзбеклар Ўзбекистонда 1959 йилда аҳолининг 62,1 фоизини, ўзбек эмаслар эса 37,9 фоизини ташкил қилар эдилар Ўзбек миллатининг очик кўнгиллилиги, меҳмондўстлиги, бағри кенглиги, ҳар бир кишига миллатидан қатъий нозар, “у ҳам худо яратган инсон” деб яхши кўз билан қараши нағижасида Ўзбекистонда барча ерли эмас халқларнинг, шу жумладан русларнинг сони ва салмоғи ошиб борди.

¹ ТерДУ академик литцийи

² Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. // Каримов И.А. Хафсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан. 6-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1998. — 88 б.

³ Хоназаров Қ. Мустақиллик ва миллий муносабатларнинг ривожланиши. -Т.: “ЎАЖБНТ” Маркази, 2001. 33-бет.

⁴ Каримов И.А. Туркистон умумий уйимиз. -Т.: Ўзбекистон, 1995. 11 -бет.

1959 йилдан бошлаб Ўзбекистонда ерли аҳолининг, шу жумладан, ўзбекларнинг аҳоли таркибидаги салмоғи аста-секин ўсиб бормоқда. Вунинг сабаби ерли бўлмаган аҳолининг сони камайишида эмас. Уларнинг сони йил сайин, озгина бўлса-да, ошиб бормоқпа. Ерли аҳоли салмоғи ортиб боришининг сабаби бу аҳоли сонининг Европаликларга нисбатан тезроқ ўсишидадир. Европалик аҳолида, шу жумладан, русларда, ҳар бир оилада ўрта ҳисоб билан 2,5 фарзанд бор, ўзбекларда ва бошқа ерли халқларда эса ҳар бир оилада 4-5 та фарзанд бор. Натижада, масалан, Ўзбекистондаги русларнинг сони 1959 йилдаги 1.090 мингдан 1989 йилда 1.652 минггача ўсди, яъни 66 фоизга кўпайди. Худди шу давр ичида ўзбекларнинг сони 6.015 мингдан 16.650 минггача, яъни 275 фоизга кўпайди. Демак, ўзбекларнинг сони русларникига нисбатан беш баробар кўпроқ суръат билан ўсган. Юқорида санаб ўтилган омиллар таъсирида 1989 йилга келиб Ўзбекистонла русларнинг салмоғи 8,3 фоизга, 2000 йилда 6,5 фоизга тушиб қолди. 1991 йилда Ўзбекистон мустақил давлат деб эълон қилингандан сўнг барча собиқ республикаларда жиддий демофатик жараёнлар юз берди, шу жумладан рус аҳолининг маълум қисми ўз илк атани Россия федерациясига қайтиб кетишини лозим кўрди. Ўзбекистондан кўчиб кетган русларнинг сони ва салмоғи бошқа собиқ республикаларга нисбатан анча оз бўлди; сабаби шундаки, Ўзбекистон раҳбарияти ва ерли аҳоли русларга куполлик, чиқиштирмаслик, ғараз кўз билан қараш ҳодисаларига йўл қўймайди. Чунки руслар асосан яхши мутахассислар, Ўзбекистоннинг саноати, алоқаси, нақлиёти ва бошқа соҳалари учун чин юракдан меҳнат қилишга тайёр кишилардир. Ҳатто шундай шароитда русларнинг маълум қисми ўз илк Ватанини қумсаб, она юртига қайтди. Бу борада ҳозирги аниқ рақамлар чоп этилган эмас. Шу соҳа билан шуғулланаётган мутахассисларнинг билдиришларича, 1991-1996 йилларда кўчиб кетганларнинг маълум қисми қайтиб келган. «Бизнинг –тожик, туркман, қирғиз, қозоқ ва ўзбекларнинг-тарихий бирлигимиз, маданий бирлигимиз, маънавий бирлигимиз, диний бирлигимиз, бир сўз билан айтганда чинаккам инсоний бирлигимиз ҳақида кўа гапиришнинг хожати йўқ, –деб ёзади И.А.Каримов. –халқларимизнинг азалий бирлиги ва би-бирига интилиши ҳар бир уйда, ҳар бир оилада, ҳар бир қишлоқда ва ҳар бир шаҳарда яққол сезилади»¹.

Сайёрамизда ўзининг бетакрор маданий ва маънавий кадриятларга эга бўлган 1600 дан ортиқ этник гуруҳлар яшайди⁵.

Уларнинг ҳар бири ўзига хос тарихга эга. Ҳар бирига миллий ғурур хос. Бу табиий, албатта. Миллий ўзликни англаш одамларнинг ўзига хос хусусиятлари ва анъаналарини сақлаб қолиш йўлидаги табиий интилиш, миллатни сақлаб қолишга қаратилган объектив эҳтиёждир. Ҳар қандай миллат, миқдоридан қатъи назар, инсониятнинг бойлиги ҳисобланади.

Кўп миллатлилиқ шароитида миллатлараро муносабатларни такомиллаштирмай, турли миллат ва элат вакилларининг ижтимоий жараёнлардаги тўлақонли иштирокини таъминламай туриб, жамият ҳаётининг ҳар томонлама янгиланишини тасаввур қилиб бўлмайди. Узоқ йиллар давомида кишилар онгида шакланган стереотиплар қайта кўриб чиқилаётган ҳозирги даврда бу айниқса муҳимдир. Қайд этилган ҳолат мустақилликка эришган Ўзбекистон миллий сиёсатининг мазмун-моҳиятини ҳар томон- лама ва чуқур ёритиб беришнинг зарурлигини кўрсатади.

Таълим тизими ва оммавий ахборот воситаларининг сифатий ҳолати миллатлараро муносабатларнинг характерини кўрсатувчи муҳим индикатор ва фуқароларда мафкуравий иммунитетни шакллантиришнинг асосий бўғини ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан қараганда, миллий истиқлол ғоясини ижтимоий онгга сингдириш, халқлар ўртасидаги дўслик ни мустаҳкамлашда таълим тизими ва оммавий ахборот воситалариниш ўрни ва ролини кучайтириш билан боғлиқ масалаларни тадқиқ этиш тўғрисида назарий, ҳам амалий аҳамият касб этади.

Фойдаланган адабиётлар

1. Каримов И.А. Туркистон умумий уйимиз. -Т.: Ўзбекистон, 1995. 11 -бет.
2. Каримов И.А. Ватан саждағоҳ каби муқаддасдир. //Каримов И.А. Ватан саждағоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд.- Т.: Ўзбекистон, 1996.-83б
3. Каримов И.А. Ватан саждағоҳ каби муқаддасдир. //Каримов И.А. Ватан саждағоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд.- Т.: Ўзбекистон, 1996.-83б
4. Каримов И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид: барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. -Т.: Ўзбекистон, 1998. 77-бет.
5. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. 6-жилд. — Т.: «Ўзбекистон», 1998. — 88 б.
6. Хоназаров Қ. Мустақиллик ва миллий муносабатларнинг ривожланиши. -Т.: “ЎАЖБНТ” Маркази, 2001. 33-бет.

¹ Каримов И.А. Ватан саждағоҳ каби муқаддасдир. //Каримов И.А. Ватан саждағоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд.-Т.: Ўзбекистон, 1996.-83б

⁵ Каримов И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид: барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. -Т.: Ўзбекистон, 1998. 77-бет.